

LES RIUADES DE L'EBRE A LA LITERATURA

Enric QUEROL COLL

RESUM

Les recurrents riuades de l'Ebre i els seus efectes desastrosos han tingut un seguiment en la gran quantitat de textos produïts pels autors locals a fi de gravar aquests esdeveniments en la consciència de la comunitat. L'autor presenta un inventari de textos relacionats amb les riuades, des del 1488 fins al 1937, així com un assaig tipològic d'aquestes obres.

RESUMEN

Las recurrentes riadas del Ebro, así como sus perniciosos efectos, han tenido su reflejo en la gran cantidad de textos redactados por los autores locales con el objetivo de grabar estos eventos en la memoria colectiva. El autor presenta un inventario de textos relacionados con las riadas, desde 1488 hasta 1937, y un ensayo de análisis tipológico de los mismos.

ABSTRACT

The recurrent flooding of the Ebro river and its disastrous effects has had a parallel in the many texts produced by local writers to engrave the events in the conscience of the community. The author presents a catalogue of texts related to the Ebro river floods since 1488 until 1937, as well as an essay on their typology.

Les riudes de l'Ebre a la literatura

Enric QUEROL COLL

1. Introducció

Òbviament, el riu Ebre és l'accident geogràfic més característic i significatiu de les Terres de l'Ebre, a les qual, no en va, dóna nom. Altres elements, com ara el Delta, el Port, la serra de Cardó, el Montsià, la foia d'Uldecona, el Sénia, etc., delimiten i conformen també el paisatge natural i mental dels habitants d'aquestes contrades, però el riu, amb aires d'antiga deïtat pagana omnipresent, acaba sent-ne el referent ineludible. Analitzar la petjada de l'Ebre en la literatura de l'Edat Moderna és una tasca ingent que mereix més estudi i més espai que el d'aquest article –caldria una edició dels textos i dels documents, una contextualització social i literària d'aquests, un buidatge del tipus de referències que s'hi aporten, etc. Des d'una òptica més modesta, crec que podríem, però, encetar aquest inventari de referències bibliogràfiques sobre l'Ebre, amb la catalogació del corpus de literatura local que fa esment a les riudes, un dels fenòmens més recurrents, espectaculars i també trasbalsadors de la zona. D'entre aquest feix d'obres, destaca un subgènere literari que, si bé no podem anomenar-lo genuïnament autòcton –la qual cosa seria un fet extraordinari–, tindrà a casa nostra un nivell de producció singularíssim, tant quantitativament com qualitativa, en comparació amb altres indrets de l'estat espanyol: parlo de les relacions sobre les riudes que, fins fa molt pocs anys, assolaven les nostres terres recurrentment.

Aquesta bibliografia sobre les riudes ve a completar la ja presentada al nostre catàleg biobibliogràfic *Tortosa, república literària* (1999). Afegim, a més a més, alguns apunts sobre les coordenades literàries i retòriques en què se situen aquesta mena de produccions, així com una anàlisi tipològica d'aquestes. Tot plegat, i per acadèmics que semblin els objectius, no és més que un primer assaig, pobre i incomplet, sobre el tema. I adós així, força interessant, si em permeteu la llicència.

2. Dels fets als escrits

La literatura sobre les riuades abasta des de les modestes notes memorialístiques o dietarístiques personals, les oracions invocadores de la protecció divina o els textos epigràfics commemoratius, encastats en els murs i parets de la ciutat, fins a discursos ja molt més elaborats, bé en forma de romanç noticiari, d'elegants versos llatins, o de les conegudes relacions de successos difoses per la impremta. D'entre la gruixuda producció de literatura sobre lesavingudes del riu, destaca, com ja hem apuntat, un subgènere literari, les relacions sobre riuades, que cal incloure dins de les esmentades relacions de successos, gènere molt productiu que es va popularitzar, principalment, a partir del segle XVII (cf. Ettinghausen 1995). Aquesta mena de textos informatius, precursors de la premsa, van trobar en els estralls provocats per la natura –terratrèmols, ventades, incendis, riuades, volcans, etc.– una veta inesgotable i atractiva per al públic lector, ja que, com bé aprecia Ettinghausen (2004:338), tenien l'al·licient de la novetat, d'allò mai vist, en presentar una "ruptura dramática del orden cotidiano de las cosas".

El subgènere de les relacions sobre riuades va assolir un gran èxit a les nostres terres. L'explicació d'aquesta particularitat cal buscar-la, en part, en el fet que aquesta és una experiència que no totes les comunitats peninsulars han experimentat, si més no, amb la formidable magnitud que les riuades assolien a la part baixa del riu, element que les diferencia d'altres fenòmens similars que, com és natural, també succeïen en altres rius i que, com veurem més endavant, van quedar també reflectits en l'anomenada literatura de cordill. En tot cas, la preeminència de l'Ebre en aquest subgènere queda palesa també en el fet que el primer text hispànic que en coneixem sigui una composició llatina sobre la crescuda de l'Ebre, a Tortosa, del 1488. I és que l'Ebre no és un riu qualsevol, sinó que "prou sabem que no y à en Espanya riu que en delit y profit se li iguale, y fora de Espanya ningú que li passe davant", en paraules de Cristòfol Despuig (Duran 1981:186).

En les següents pàgines presentem un registre de les riuades més importants, juntament amb els textos que van motivar. Per a les dades sobre el fenomen natural, ens basem en els estudis de Miravall (1997:177-178) i Curto (2005).

1488

Francesc Vicent. *Francisci Vincentii, dertusani jurisconsulti, versus de pressuris, calamitatibus et incommodis quae in Hispania Citeriori aquarum inundationibus evenerunt*. Ms. 3 f. [c. 1488].

NOTA: Hi ha edició moderna del text per Toldrà (2003:282-284).

LOC: Tortosa. Arxiu Bayerri. Lligall Abril.

AUTOR: Francesc Vicent (Tortosa, ? - Tarragona, 1523), canonge i prior major de la Seu de Tarragona, fou diputat eclesiàstic de la Generalitat el trienni 1494-1497. En la seva vessant literària, és conegut per ésser l'autor de l'ofici de la Cinta (1508), uns versos en alabança de Tarragona, avui perduts, així com un epitafi sobre el cartoixà Joan Fort. Maria Toldrà ha posat de relleu la importància de Vicent com a historiador antiquari i, relacionat amb aquesta faceta, el recull d'inscripcions llatines que aplegà, conservades a la Herzog-August-Bibliothek de Wolfenbüttel, encara inèdit.

BIBLIOGRAFIA: Querol Coll (1999:86-87); Toldrà (2003:265-302)

1582?

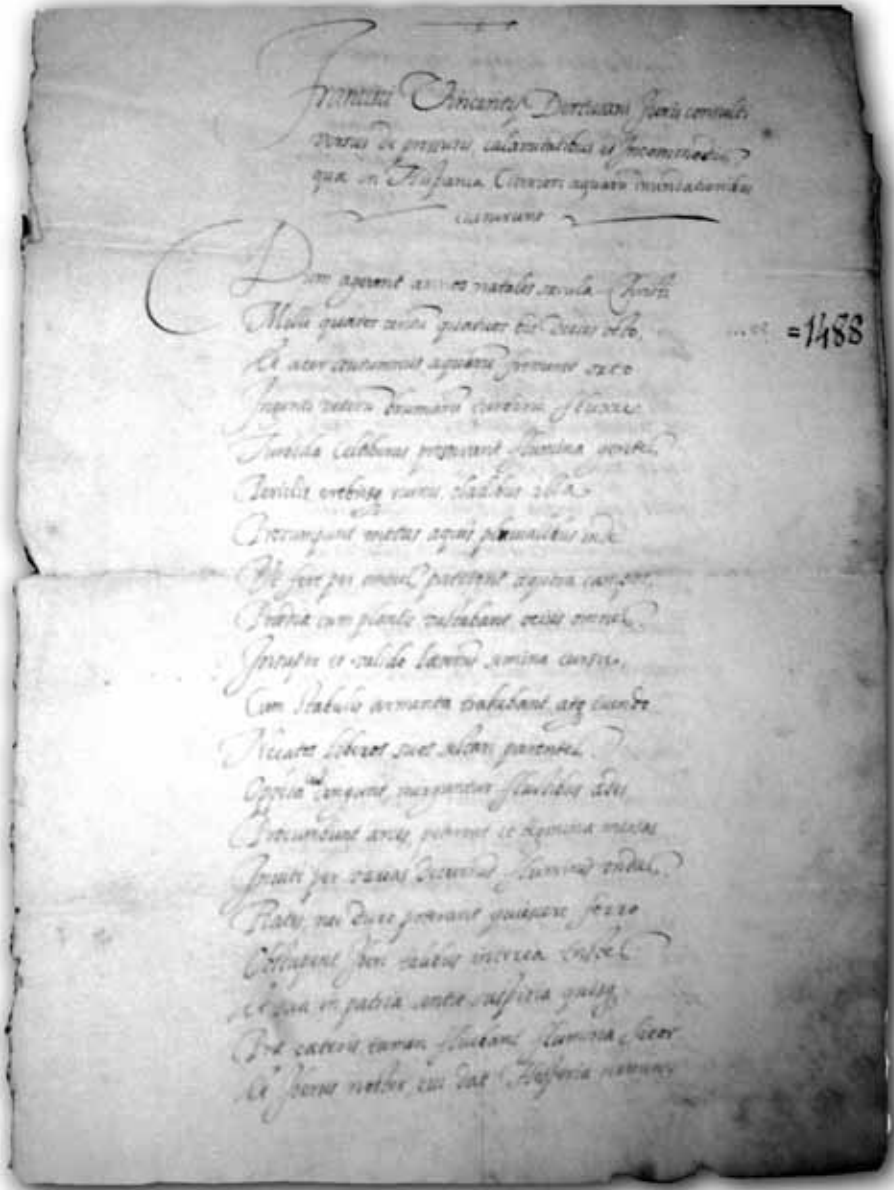
Ramon Jordà. *De la creescuda del riu Ebro*. Ms. [c. 1582?].

NOTA: L'inventari de béns de Joan Urgell, prevere de la Seu, efectuat el 23 de març de 1594, enregistra un "llibre sense cobertes intitulat *De la creescuda del riu Ebro*, compost per micer Ramon Jordà".¹ La relació deu fer referència, probablement, a l'anterior riuada més propera en el temps de la qual ens ha quedat constància (cf. Martorell 1997:105). No apareix catalogat a *Tortosa, república literària*.

LOC: Considerem perduda l'obra.

AUTOR: No és possible d'identificar el personatge amb les minses dades aportades per l'inventari, més encara quan hi ha diversos coetanis homònims (cf. Rovira 1997:139-178).

1. AHCTE. Fons Notarial Històric. Sgn. 1633, s/f.

L'humanista Francese Vicent redactà uns versos llatins sobre la riuada del 1488 (fotografia: Arxiu Bayerri)

1743

Francesc Peiri. *Métrico llanto con que Francisco Peyri, natural de Tortosa, de edad de 17 años y estudiante de filosofía en el Real Colegio de Santo Domingo de dicha ciudad lloira, más que describe, en la siguiente elegía, la gran fatalidad de su patria en la padecida inundación del Ebro los días 17 y 18 de junio de este año de 1743.*- [s .p. i.], 8 p.

NOTA: No està catalogat a *Tortosa, república literària*.

LOC: València: Biblioteca Municipal. Fons Serrano Morales. F-860-1/62.

AUTOR: Tenim tan sols les dades que l'autor ens dóna al títol i les que podem extreure de la partida baptismal: nasqué a Tortosa l'1 de novembre de 1725, i els seus pare eren Josep Peiri i Maria Cartes, ambdós tortosins.² En el moment de redactar el romanç estudiava filosofia als Reials Col·legis, adscrits, aleshores, a la Universitat de Cervera.

Anònim. *Relación verdadera, metafórica y militar que de las islas de San Bernabé sale a publicar el horroroso estrago que ha causado el río Ebro a la ciudad de Tortosa y sus campañas con la soberbia avenida que hizo en los días 16, 17, 18 y 19 de junio de 1743.*- Zaragoza: Josep Fort, [1743?].- 12 p.

LOC: Barcelona. Biblioteca Universitària de Barcelona (=BUB). C-240/6/7-16

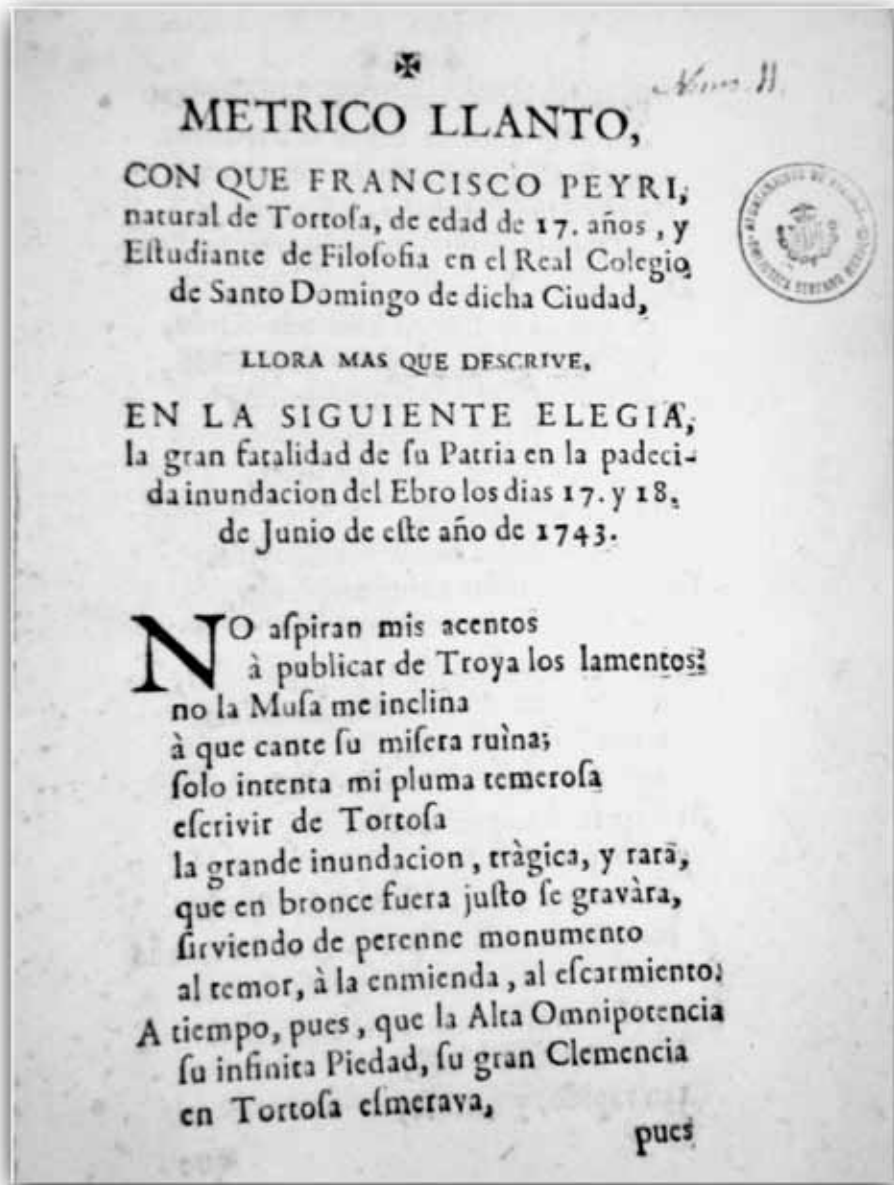
BIBLIOGRAFIA: Querol Coll (1999:387).

Anònim. *Relación del estrago que hizo el Ebro en la campaña de Tortosa y de la aflicción con que la misma ciudad manifiesta su dolor. Aconteció esta fatal desgracia en los días 16, 17 y 18 de junio de 1743.*- Zaragoza: Josep Fort, [1743?].- 8 p.

LOC: Barcelona. Biblioteca de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA: Querol Coll (1999:387).

2. ACTo. Baptismes 9, f. 220v.

L'estudiant Francesc Peiri va publicar un text de caire acadèmic sobre la riuada del 1743. (fotografia: Biblioteca de San Juan de Ribera, València)

1766

Pere Gil de Federic i Sans. *Epopeya*. Dins: Antoni Gil de Federic. *Reflecciones sobre los diálogos de Despuig*. Ms. 43 f.

LOC: Tortosa. Arxiu Bayerri. Lligall Abril

NOTA: Hi ha edició moderna de les Reflecciones -diàleg a imitació dels *Col·loquis* de Despuig, redactat en castellà- a cura de Joan Abril (1925), i de Ramon Miravall (1978), que tradueix el text al català. L'epopeia, en llatí, és un text de caràcter escolar redactat a finals de gener del 1766, atès que va inclosa en una carta, transcrita a l'obra, datada el 30 de gener de 1766, i que la riuada i gelada del riu descrites van esdevenir a mitjan mes. Quant a l'autoria, Filón, alter ego d'Antoni Gil de Federic als diàlegs, en ser felicitat per Eustorgio, un altre dels interlocutors, per l'epopeia de son nebot, afirma que el nebot només té, aleshores, tretze anys. Aquesta edat s'avé amb la data de naixement d'un dels nebots d'Antoni Gil de Federic, Pere, nascut, segons Rovira (1999:105), el 1752. Atribueixo, per tant, l'obra, a Pere Gil de Federic i Sans, d'acord amb els indicis exposats.

AUTOR: Pere Gil de Federic i Sans (Tortosa, 1752-?), fill de Josep i Maria Rosa de Sans i Martí, exercí l'advocacia a Tortosa, ciutat on es casà amb Maria Rosa de Pinyol i d'Osset. Abril li atribueix la continuació de les *Reflecciones*, obra inacabada per son oncle, Antoni Gil de Federic.

BIBLIOGRAFIA: Abril (1925), Miravall (1978), Querol Coll (1999).

1787

Fernando Martín de Miravall. *Inundación del Ebro sobre Tortosa en la noche del 8 al 9 de octubre*. Tortosa: Josef Cid, 1787. 22 p.

LOC: Tortosa. Arxiu de la Catedral de Tortosa (Macip 1640: f. 556-566); Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre

NOTA: Li atribueixo l'autoria, tot seguint el canonge Jaume Pelfort, coetani dels fets, que afirma que va ser composta "según vulgarmente se cree, por don Fernando Martín de Miravall, regidor perpétuo de dicha ciudad".

**EXORTACION
A LOS FIELES,**

**AL PRINCIPIO DE LA DEVOTA
Rogativa, que hizo el Muy Ilustre Cabildo
de la Santa Iglesia Cathedral, de
la Ciudad de Tortosa,
EXPUESTO EL SS. SACRAMENTO,
para aplacar la colera divina en la tempestad,
y avenida impensada del Rio Ebro,
la noche del dia 8. de Octubre de
1787.**

**HECHA
POR EL Dr. DON VICENTE APARICIO,
Canonigo de la misma Iglesia.**

CON LICENCIA.

Tortosa: Por Josef Cid, Año 1788,

Vicent Aparicio presenta les riudes com un càstig diví als pecats dels humans
(fotografia: Biblioteca de Catalunya)

AUTOR: Fill i hereu d'Antoni de Martín i de Maria Gregòria de Miravall i Pastor, el pare era fill del baró de Balsareny, mentre que la mare pertanyia a una antiga nissaga tortosina ennoblida arran de la Guerra dels Segadors. Fernando Martín (Tortosa, 1752 - d. 1808) es doctorà en dret, i tingué un destacat cursus honorum com a advocat dels Reials Consells, regidor perpetu de Tortosa i auditor de guerra de Tortosa i districte. Casat amb Maria Francesca de Magarola, el 1801, la parella testà el 1808.

BIBLIOGRAFIA: Querol Coll (1999:439); Rovira (1999:127-130)

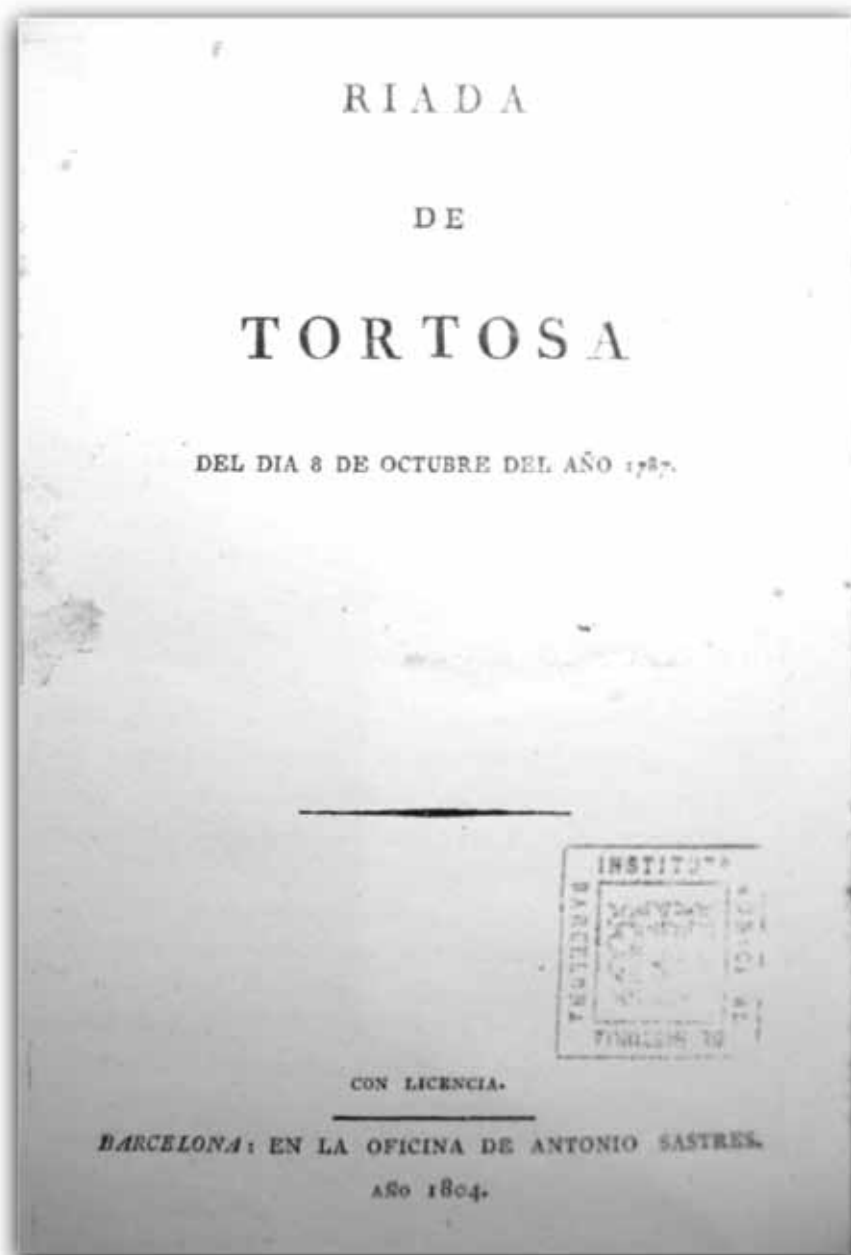
Jaume Pelfort i Gavaldà. *Sermón que en los solemnes cultos que dedicó a la Divina Magestat la Exemplar y Fidelíssima Ciudad de Tortosa, en acción de gracias por el alivio recibido de la piadosa munificencia de nuestro cathólico monarca Carlos Tercero (que Dios guarde), para el restablecimiento de lo perdido en la estupenda avenida del Ebro en los días ocho y nueve de octubre de 1787*. Tortosa: Josef Cid, [1788?].- [1], 47 p.

LOC: Barcelona. BC. Fons Bonsoms. 9311; BUB. B-45/3/18-1, B-65/5/24-1; Montserrat. Biblioteca de l'Abadia. F. Oct 4-6; València. Biblioteca Pública Escoles Pies XVIII-2354(11); Biblioteca Municipal F-946/172(3).

NOTA: Sense data d'impressió, la censura signada pel marquès de Llió, de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, està datada l'1 d'agost de 1788.

AUTOR: Natural de Manresa, Pelfort va estudiar teologia a la Universitat de Cervera, on es doctorà el 1773 i posteriorment obtingué la càtedra d'aquesta disciplina. Aconseguí una canongia a Tortosa, i fou admès a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el 1787. El 1794 el trobem ja documentat com a canonge de Barcelona. Morí abans del 1799.

BIBLIOGRAFIA: Aguilar (1981-1995: vol. VI, 306-307); Querol Coll (1999:440-442)

Mariano García de Zamora publicà un dels pocs textos reformistes per a minimitzar l'impacte de les riuades (fotografia: Biblioteca de Catalunya)

Diego Martínez. *Mera relación de lo sucedido en la ciudad de Tortosa por la inundación que causó el río Ebro en el día 8 de octubre de 1787 hasta el 16 del mismo, que bolvieron las aguas a su cauze. Compuesta por D. Diego Martínez, que padeció sus aflicciones.*— Reus: Rafael Compte, [1787?].— 28 p.

LOC: Barcelona. BUB. B-45/3/18-9

NOTA: Text datat a Tortosa el 9 de desembre de 1787. Hi consta un "Estado general que manifiesta los daños que ha padecido la ciudad de Tortosa y los pueblos de su corregimiento", amb unes taules amb les xifres de morts i les pèrdues sofertes a cada poble riberenc. Aquesta secció fou reimpressa el 1887 i repartida com a obsequi als subscriptors del *Diario de Tortosa*.

AUTOR: Comerciant tortosí que tingué al seu càrrec diversos arrendaments de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA: Massip (1968:10); Querol Coll (1999:442-443).

Anònim. *Lista de los daños ocasionó el Ebro por su grande salida que hizo en 8 de octubre de 1787, y también de las villas de su ribera.* Dins: *Libro de diferentes cosas* [Ms.], f. 84-101v.

LOC: Tortosa. AHCTE.

NOTA: Romanç castellà recollit en el volum manuscrit miscel·lani intitulat *Libro de diferentes cosas*, compilat després de 1814. És molt probable, però, que la redacció fos immediatament posterior a la riuada, com sol succeir en aquesta mena de textos noticiers. És interessant el fet que ofereix un llistat detallat dels danys soferts per la capital i els diferents pobles ebrencs, així com una valoració monetària d'aquests, d'acord amb un informe emès per Luis de la Cuesta (f. 92) sobre els estralls ocasionats al corregiment.

Vicent Aparicio Puba. *Exortación a los fieles al principio de la devota rogativa que hizo el Muy Ilustre Cabildo de la Santa Iglesia Cathedral de la ciudad de Tortosa, expuesto el SS. Sacramento, para aplacar la cólera divina en la tempestad y avenida impensada del río Ebro, la noche del día 8 de octubre de 1788.* Tortosa: Josef Cid, 1788.- 23 p.

LOC: Barcelona. BC. F. Bon. 9310

AUTOR: Tortosí, fill de Vicent Aparicio i de Teresa Puba, es doctorà en teologia i aconseguí un canongia a la Seu. Durant els motins populars de 1811 tenia el càrrec de vicari general de la diòcesi.

BIBLIOGRAFIA: BAYERRI (1933-1960: vol. VIII, 734); QUEROL COLL (1999:444).

Mariano García de Zamora. *Riada de Tortosa, del día 8 de octubre del año de 1787*. Barcelona: Antonio Sastres, 1804. 32 p.

LOC: Barcelona. BC 9(4)-8°C 43/3; Madrid. Biblioteca Nacional. E Caja 513(20).

NOTA: Segons la introducció (p. 14), la relació fou escrita poc després dels fets però no es va publicar en el seu dia "porque se publicaron otros". L'obra conté dues parts ben diferenciades: la primera és un decàleg per aplicar en cas de riuada, mentre que la segona és un romanç sobre els fets.

AUTOR: Ardiaca major de la Seu, almenys des del 1796 i fins al 1809, pel cap baix. García de Zamora fou nomenat per Carles III secretari i vocal de la junta formada per a distribuir l'ajuda humanitària als afectats per la catàstrofe del 1787. Personatge de bones lletres, era soci de la Sociedad Económica Matritense, on va publicar diversos treballs el 1783 i el 1784, abans, segurament, de la seva arribada a Tortosa.

BIBLIOGRAFIA: López Vidriero (1994-1995:vol. II, 471); Aguilar (1981-1985: vol. IV, 165).

Anònim. 1877 [sic]-1887. *Cant chertolí, escrit en dialecte tortosí popular y posat en música fàcil per a cantar-se a dos cors pel poble en massa*. Tortosa: Imprenta Bernis-Llanes, [1887?].- [1] f.

LOC: Tortosa. AHCTE. S/C.

NOTA: No està catalogat a *Tortosa, república literària*. Aquest full volander commemora el centenari de la riuada del 1787. Un error d'impremta canvia l'any correcte pel de "1877".

Els gravats sensacionalistes persuadien el públic a comprar els fullets (fotografia: Biblioteca de Castilla la Mancha)

1859 [?]

Víctor Pérez [?]. *Sátira nueva, en la que se declara el famoso caracol que ha bajado en la riada pasada, causando estragos tan horrosos, que pasan de 900 muertes las que ha hecho sólo con sus cuernos*. Tortosa: Viuda de Ferreres, 1859.- [4] f.

LOC: Ciudad Real. Biblioteca Universidad Castilla-La Mancha. E 3817 (VI)

NOTA: No està catalogat a *Tortosa, república literària*. Prenc la responsabilitat d'autoria, amb reserves, de l'explicít del romanç: "Es propiedad de Víctor Pérez". Es tracta, potser, de la reimpressió d'algun plec solt aragonès, ja que els fets narrats, pura ficció, se situen a l'Aragó. Encapçalat per un gravat on es veu el monstre atacant un arcabusser.

1866

Anònim. *Verdadero y grandioso romance de la horrorosa inundación del Ebro y avenida del barranco del Rastro, que sufrieron Tortosa y su comarca, en los días 21 y 22 de octubre de 1866*. Tortosa: Oliveres y Tió, 1866.

LOC: ?

NOTA: No he vist l'original, per la qual cosa no puc donar-ne la paginació. Hi ha edició moderna de Vergés Pauli i també de Ramon Miravall.

BIBLIOGRAFIA: Vergés Pauli (1909:357-360); Miravall (1997:113-123).

Josep F. Vérges. *Carta que escriu un pagès que ha sortit de l'hort pel riu, a un altre pagès que viu a les cases dels Reguers*. Tortosa: [?], [1866?].

LOC: No he vist l'original. Hi ha edició moderna del mateix Vérges, i de Ramon Miravall.

AUTOR: Josep F. Vérges i Peira (Tortosa, 1844 - Madrid, 1919), periodista i literat, fou un dels pioners de la represa poètica en català a Tortosa, el "patriarca", segons Mestre. Traslladat a Barcelona a la segona meitat de la dècada de 1860, on conreà l'amistat de Víctor Balaguer i altres prohoms de la

Renaixença, embarcà cap a Cuba, el 1869. A l'illa fundà i dirigí diversos diaris i tingué també un paper rellevant a la política com a diputat a les Corts. Tornà a Espanya el 1898, arran de la pèrdua de la colònia i poc després publicà *Recuerdos de Méjico* (Barcelona, 1902). Finalment s'establí a Madrid, on morí el 1919.

BIBLIOGRAFIA: Végez (1915); Mestre (1918); Mestre (1934:20-23); Miravall (1997:123-125).

1874

Ramon Vergés Pauli. [Efemèrides, 5 de novembre de 1874]. Dins: *Espurnes de la llar*. VOL. I, p. 388-389. Tortosa: Impremta Querol, 1909.

LOC: Tortosa. AHCTE. Col·lecció local; Biblioteca Marcel·lí Domingo. Col·lecció local. També en moltes altres biblioteques.

AUTOR: Ramon Vergés (Tortosa, 1874 - Illa de Buda, 1938), periodista i dinamitzador cultural d'arrels carlistes, desenvolupà una carrera literària polifacètica que inclou des de reculls de poemes a monografies històriques. La seva òpera magna és *Espurnes de la llar*, recull d'articles periodístics, que publicà, en sis volums, del 1909 al 1934.

1907

Ramon Vergés Pauli. "Riada de 1907". Dins: *Espurnes de la llar*, VOL. I, p. 117-118. Tortosa: Impremta Querol, 1909.

LOC: Tortosa. AHCTE. Col·lecció local. Biblioteca Marcel·lí Domingo. Col·lecció local. També en moltes altres biblioteques.

AUTOR: cf. p. 8

Anònim. *Novíssima relación histórica de la horrorosa inundación del Ebre acaecida durante los días 21 al 25 de octubre de 1907 en la ciudad de Tortosa y su comarca.*

LOC: No he vist l'original. Hi ha edició moderna a cura de Ramon Miravall.

BIBLIOGRAFIA: Miravall (1997:150-155)

Anònim. *Verídica y horrorosa catástrofe acaecida en la ciudad de Tortosa la noches del 22 con los días y noches del 23, 24, 25 y 26 del mes de Octubre del año 1907.* Tortosa: Querol, [1907?].- 4 p.

NOTA: Text datat a Tortosa el 31 d'octubre de 1907.

LOC: Col·lecció privada.

1937

Agustí Bartlett. "La inundación de 1937". Dins: *La Zuda* [Tortosa] 13, 1956, p. 242-251.

LOC: Tortosa. AHCTE. Col·lecció local; Biblioteca Marcel·lí Domingo. Col·lecció local. La revista es pot trobar en moltes altres biblioteques i arxius.

NOTA: Es tracta d'una narració versemblant, basada en els fets esdevinguts dinou anys abans, molt prop, de fet, del reportatge periodístic.

AUTOR: Agustí Bartlett Zaldívar (Puerto Príncipe (Cuba), 1892 - Barcelona, 1971), fill d'un militar espanyol d'origen anglès, s'establí a Barcelona amb la família després de la pèrdua de Cuba, i estudià arquitectura. Arribà a Tortosa cap al 1922, després de guanyar la plaça d'arquitecte municipal, i és a aquesta ciutat on desenvolupà la seva carrera professional i hi residí fins gairebé la seva mort. Tingué un paper destacat en la fundació de l'Escola del Treball, de la qual fou director, i també en la reconstrucció urbana després de la destrossa de la Guerra Civil del 1936-1939.³

3. Agraïxo la informació a Enric Bartlett Castellà, besnebot de l'autor.

Dibuix de Llop per a la narració d'Agustí Bartlett. (*La Zuda*)

3. Un assaig tipològic

El principal objectiu dels textos sobre les riuades és donar notícia de l'esdeveniment als coetanis, alhora que deixar-ne constància per a la posteritat. La riuada, cas d'assolir una especial virulència, és percebuda com a digna d'entrar a formar part de l'imaginari local mitjançant elements epigràfics urbans –les fites que marquen el nivell assolit per les aigües, o els epigrames gravats en làpides murals–, i també, com és el nostre cas, per mitjà de la literatura, impresa o manuscrita. És interessant notar com el gruix de textos conservats presenta una variada diversitat tipològica, segons el gènere literari en què l'autor, d'acord amb la finalitat de l'escrit, ha volgut encaixar el seu discurs. Podem distingir fins a quatre subgèneres principals: la relació de successos informativa; la relació paròdica i lúdica, amb una finalitat merament escapista i exorcisadora de la malvestat; el sermó exhortatiu, adoctrinador i didàctic, i, finalment, la literatura arbitrista, que mira de millorar els mecanismes de la comunitat a l'hora de prevenir els estralls i d'optimitzar l'ajut en cas de catàstrofe.

3.1 Les relacions informatives

Ja hem fet esment que una de les formes més populars de consum literari massiu, a l'edat moderna, foren les anomenades *relacions de successos*, reals o imaginaris, que estaven a l'abast del gran públic gràcies a un preu modest i al seu estil literari planer i directe. L'extensió anava des del full volander fins a fullets de quatre, o vuit pàgines, i fins i tot més. Els textos podien presentar-se en forma de romanç, de carta dirigida a un amic –si eren en prosa–, o, simplement, de narració informativa. Centrant-nos en el tema de les inundacions, cal dir que aquest no és, com hem referit adés, un producte literari genuí de les Terres de l'Ebre; de fet, aquesta mena de catàstrofes naturals foren un subgènere força productiu tant en la poesia llatina clàssica com en la neollatina (cf. Ijsewijn 1998:59-60, 334-339). A l'Espanya de l'Edat Moderna trobem nombrosos exemples de relacions sobre riuades, tot i que, cal posar de relleu, la de Francesc Vicent sobre l'Ebre, de 1488, és la primera de què en tinc notícia. Posteriorment, documentem un primerenc poema, *De Tormes inundatione poema* (Salamanca, 1500), de l'estudiant de Sogorb Antoni Ximén (cf. Morales 1997), i, ja al segle XVII, i en plena explosió del gènere de les relacions informatives, textos com ara la *Relación de la grande ruina que ha hecho el río Guadalquivir en Sevilla, Triana y sus riberas, Alcolea y*

Córdoba (Sevilla, 1618), la *Relación sumaria de la espantosa inundación que padeció la ciudad de Málaga [...] año 1628, la Grande en Murcia, y relación copiosa de las muertes, pérdidas y daños de su inundación* (Sevilla, 1651), etc. No vull estendre'm massa en la llista (cf. Ettinghausen 2004); cal concloure que no van ser tan sols els grans rius com ara l'Ebre o el Guadalquivir, sinó també el Segura, el Túria, el Genil, el Guadalmedina (Màlaga), l'Esgueva, el Pisuerga, el Galligans, el Segre, el Meder (Vic), el Tormes, el Nervión, i també el Leeck (Holanda) o el Tíber, entre altres, que han estat retratats en els seus rampells de furor per la literatura informativa *fluvial*.

Les relacions de successos que conservem sobre Tortosa tenen, tot i agrupar-les en un mateix sac, un to ben diferent, d'acord amb la idiosincràsia dels diferents autors i, sobretot, de la funcionalitat del text. Així, el *Métrico llanto* (1743), de l'estudiant de filosofia Francesc Peiri, de disset anys, escrit en octaves reals, mostra, en el mateix embolcall formal escollit –una "elegia", segons l'autor–, una clara voluntat estètica i retòrica, d'exercici acadèmic. En aquesta línia d'exquisidesa formal i d'elaboració, però amb bastant més nivell, destaca el romanç *Riada de Tortosa de 1787* (1804), de Mariano García de Zamora. Aquí els elements i els referents reals són coberts per un halo mitològic que vol dignificar el text i portar-lo a un registre autènticament poètic: de primer, una nàiaide anuncia la desgràcia; el riu apareix personificat com una deïtat –"el padre de los ríos"–; Neptú i Júpiter es confabulen per a executar els dissenys del Destí, creant, tot plegat, cert aire de tragèdia grega. Així mateix, el text traspua un evident regust romàntic, molt apropiat per al tema, que ens recorda altres textos referencials de l'època, com ara el mateix *Estudiante de Salamanca*, d'Espronceda i les seves fonts. Comparem uns versos de García de Zamora amb l'antic romanç *Fíngese una visión que representa la caída y muerte de don Alvaro de Luna*, font, segons Marrast (1987:88), d'Espronceda:

García de Zamora

*Era la noche: el mundo reposaba
envuelto en sombras; el común sosiego
perturbaban apenas los ladridos
de los fieles mastines a lo lejos.*

Romanç segle XVII

*Era más de medianoche,
cuando en profundo silencio
dan descanso los mortales
a los fatigados cuerpos;
cuando el cansancio diurno
se restaura con el sueño
y todo duerme y reposa,
y tan solo ladra el perro.*

D'altra banda, la *Inundación del Ebro* (1787) de Ferran Martín de Miravall, regidor de la ciutat, té un to molt més oficialista i burocràtic, en què es malda per justificar i explicar l'actuació de les autoritats locals davant la tragèdia, mentre que la *Mera relación* (1787) de Diego Martínez té un ressò autobiogràfic, ja que l'autor es presenta com a víctima de la riuada "que padeció sus aflicciones" i narra patèticament com va passar una nit, junt amb altres quaranta-vuit persones, a dalt d'una teulada, esperant la mort. El recurs ocasional a la primera persona reforça també aquesta voluntat autobiogràfica. Finalment, el sermó *Exortación a los fieles*, del canonge Víctor Aparicio, esdevé una eina adoctrinadora, en què l'autor amenaça, impreca i exhorta el públic lector amb la voluntat de desencadenar una catarsi col·lectiva que capgiri la decadència moral del poble tortosí.

Una lectura atenta dels textos ens revela, tot i les diferències expressades, una sèrie de marques estil·lístiques i retòriques comuns, pròpies tant del gust estètic del moment, com de les marques formals del gènere, i també de la idèntica naturalesa de l'esdeveniment narrat. Així, un text més o menys narratiu, marcarà, indefectiblement, els temps de la catàstrofe: un preludi angoixant, un clímax tremendista i un desenllaç inexorablement tràgic. Variacions sobre un mateix motiu.

El tòpic de **la invocació a les muses** apareix al principi de la narració, com és preceptiu, en textos com ara la *Mera relación* o l'*Epopeia* del 1766, que invoquen la Mare de Déu de la Cinta, patrona local, o la *Riada de Tortosa*, amb un genèric "Dame, o musa, la trompa que contino/ suena en el Pindo". **La finalitat de la relació** queda també especificada, coincidint la majoria en el fet de voler deixar constància per a les futures generacions de la catàstrofe i extraure'n les lliçons pertinents: "perpetuizar esta memoria y las muchas dignas de la posteridad acaecidas" (Martínez, p. 3), "sirviendo de perenne monumento/ al temor, a la enmienda, al escarmiento" (Peiri, p. 1), "aviso a los futuros y escarmiento" (García de Zamora, p. 32). Una altra variant d'aquesta seria la necessitat de guardar memòria de l'excepcionalitat del fet: tant Martín de Miravall, com l'anònima *Relación del estrago* [...] 1743 afirmen no trobar paral·lel "en los anales de las centurias passadas que se conservan en el Archivo de Tortosa" (*Relación del estrago*, p. 1). En aquest apartat, és singular la voluntat de Diego Martínez, que, a mena d'exvot, ofereix l'obra en gratitud a la bondat divina que li conservà la vida. Quant a les **causes de la catàstrofe**, Peiri (p. 1) és -tret de la tremebunda *Exortación* d'Aparicio, que

analitzarem com a cas paradigmàtic– el que més clarament exposa que la catàstrofe és conseqüència d'un càstig diví provocat pels pecats del poble. També l'anònima *Lista de los daños*, de 1787, d'un clar to providencialista, presenta un déu "enojado", per bé que "justo y piadoso" (f. 84), al qual cal adreçar les pregàries perquè "otro diluvio no venga" (f. 86) Ettinghausen (2004:342) assenyala que aquesta òptica, bastant habitual en les relacions, que explica les catàstrofes naturals com a avisos o càstigs provinents de Déu, és conseqüència de l'aplicació de l'esquema contrareformista imperant.

3.2 Les relacions paròdiques i lúdiques

L'humor i la paròdia esdevenen sovint un mecanisme de defensa per a suportar els cops de la Fortuna, per dir-ho en una fórmula clàssica, o el "temps i el contratemps" imprevist, en termes bíblics (Cohèlet 9:11). En l'àmbit literari, les paròdies només tenen sentit, com ens recorda Albert Rossich (2004:115), en el moment àlgid d'una moda, quan aquesta és coneguda per tothom. Llavors, en compte de combatre-la, la reforcen. És a dir, no hi ha paròdia sense una prèvia difusió massiva del model parodiat. En el nostre cas, el de les riuades, la primera relació paròdica coneguda està datada el 1743, moment en què les relacions de successos i els romanços noticiers portaven ja una extensa i prolongada trajectòria comercial. Es tracta de la *Relación verdadera, metafórica y militar que de las islas de San Bernabé sale a publicar el horroroso estrago que ha causado el río Ebro a la ciudad de Tortosa y sus campañas con la soberbia avenida que hizo en los días 16, 17, 18 y 19 de junio de 1743* (Saragossa, 1743), que conviu perfectament amb una elegia publicada per Francesc Peiri el mateix any amb un to ben tremendista.

Amb tot, malgrat que en la història de la literatura no és estrany trobar casos d'antiegies, elegies satíriques, o els coneguts epitafis burlescos del Barroc, la possibilitat de la ironia i de la facècia que orienten la *Relación verdadera, metafórica*, és, precisament, la manca de tragèdia: "en este fluvial asedio que ha padecido la ciudad de Tortosa [...] ninguno de los sitiados ha perecido, ni muerto, ni herido". Sols així un poeta local pot prendre's la llicència de fer broma sobre una catàstrofe esdevinguda a la comunitat.

La *Relación verdadera, metafórica*, presenta el riu, "don Ibero" com un poderós monarca de les aigües que, amb els seus ducs, comtes, barons i

altres tributaris "aquátiles", és a dir, els afluents, intenta eixamplar els seus dominis i conquerir la ciutat, esdevinguda plaça fort assetjada. El text manté la metàfora i la paròdia del setge fins al final: les cases i els masos esdevenen castells, els barrancs, "fluviales milicias", les aigües que queden estancades a la ciutat són tropes preses a l'enemic, etc. En general, es manté aquesta clau animada humorística.

L'Epopeia llatina del 1766, de caràcter acadèmic i amb els referents clàssics pertinents al gènere, entra plenament en aquesta tipologia perquè descriu un cas més d'admiració i de meravella, que no pas de sentiment. Es tracta de la gelada del riu del gener del 1766. En aquesta ocasió, després de patir per les escomeses de les aigües i el gel contra el pont de Barques, el poble acaba saltant, corrent i cantant per sobre l'Ebre gelat, i fins i tot s'organitzà una festa al mig del riu, amb berenar i ball, pels habitants de Xerta.

Un altre text paròdic, que fusiona els conceptes de catàstrofe natural –la riuada–, amb l'aparició de monstres –dos dels temes preferits de les relacions de successos, per tant–, és la *Sátira nueva, en la que se declara el famoso caracol que ha bajado en la riada pasada, causando estragos tan horrorosos, que pasan de 900 muertes las que ha hecho sólo con sus cuernos* (Tortosa, 1859), obra d'un autor desconegut, per nosaltres, Víctor Pérez. Tot i ser imprès a la ciutat, el text narra diferents episodis protagonitzats per un caragol que "en la riada ha bajado" –al gravat és representat com una serp– a les terres d'Aragó: Calatayud, Belchite, Torrecilla, Cuarte, Albalate, etc. són alguns dels pobles que sofreixen els atacs del monstruós caragol, a qui les comunitats plantegen batalla. El romanç és, simplement, un enfilall de disbarats: hi ha nou milions de morts, les banyes de la bèstia serviran per fer un pont per a carros, etc. Finalment, el poeta no pot sinó disculpar-se "de tanto mentir". És ben possible, donat l'ambient aragonès del text, que la impressió tortosina sigui una reedició d'una anterior de Saragossa. Tot plegat, és una nova mostra de desviament del discurs elegíac ortodox sobre les riuaes, que, de nou, té raó de ser perquè no hi ha una tragèdia real: en aquest cas, els fets són totalment ficticis.

El darrer text que incloc en aquest apartat no és satíric ni burlesc, sinó merament lúdic. Es tracta del full volander intítulat *1787-1887. Cant chertolí, escrit*

en dialecte tortosí popular y posat en música fàcil per a cantar-se a dos cors pel poble en massa (Tortosa, s.a.).⁴ El cant contrasta els angoixosos moments d'una riuada "Cherta del seu somi –despertar-se sen/ y aterrada mira –com lo riu, ahí manso,/ lo mar pareixen-ne –puja per momens". El poble, aterrit, es refugia a l'ermita de Sant Martí, patró local, a qui dirigeixen els rituals apaivagadors, un altre dels llocs comuns del gènere. Finalment, les aigües minven i tots agraeixen, "fervens i contrits", la intermediació del sant. Llavors, en un canvi radical de to, comencen unes cobletes que exalcen la bellesa de les xiques xertolines:

Si l'Ebro dóna riades,
també en la sehua ribera
se crien flos mol hermoses,
y són les chiques de Cherta.

[...]

Dos coses veureu a Cherta
que sempre fama han tingut:
les chiques, per lo boniques,
y per hermosa, l'Azut.

El centenari de la riuada de 1787, la més terrible que conegué la vila, segons testimonia la fita de la paret de l'església parroquial (Massip 1968:10), es converteix ara en alegria populista. Talment, el text sembla una mostra més de la capacitat d'adaptació de la comunitat a la realitat tràgica de les riuades i que s'exorcitza aquí mitjançant el cant del "poble en massa" –és pertinent aquí recordar els antics exorcismes contra les malvestats atmosfèriques que feien els rectors.⁵ És a dir, el poble assumeix, interioritza i aprèn a conviure amb el flagell inevitable –la riuada recurrent– alhora que invoca la protecció del sant, dins l'esquema contrareformista apuntat adés. Cal subratllar, una altra vegada, que el caràcter lúdic del text sols és possible perquè la tragèdia s'esdevingué cent anys enrera –tragèdia + temps=comèdia, deia Woody Allen en una de les seves pel·lícules.

4. L'original que he consultat, a l'AHCTE, porta, per error, el títol de *1877-1887. Cant chertolí* [...], que corregeixo adequadament. Fonamento la meua lectura en la primera quarteta de la segona part, on diu: "ja que'ls plos de fa sent anys/ són ara tot alegries". Fa referència, al meu entendre, a la tristament famosa inundació de 1787.

5. Un exemple, per a la diòcesi, n'és l'obra del prevere de Palanques, Francesc Pasqual: *Fasciculus exorcismorum contra daemones et contra tempestates, fulgura, tonitrua, grandines et turbines* (València, 1626).

3.3 Sermons

Conservem dos sermons relacionats amb el tema: el *Sermón que en los solemnes cultos que dedicó a la Divina Magestat la Exemplar y Fidelíssima Ciudad de Tortosa, en acción de gracias por el alivio recibido de la piadosa munificencia de nuestro cathólico monarca Carlos Tercero* (Tortosa, 1788), obra del canonge de Tortosa Jaume Pelfort, membre de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, i, finalment, la *Exortación a los fieles al principio de la devota rogativa que hizo el Muy Ilustre Cabildo de la Santa Iglesia Cathedral de la ciudad de Tortosa* (Tortosa, 1788), del també canonge tortosí Víctor Aparicio.

Els dos sermons són, però, ben diferents entre si, com veurem en els següents paràgrafs. El *Sermón que en los solemnes cultos...* del canonge Pelfort, predicat a la Seu de Tortosa i d'edició patrocinada per l'Ajuntament, és un panegíric a Carles III amb motiu de les compensacions i ajuts atorgats pel monarca a les víctimes. L'autor ens situa, de fet, en l'albor d'una nova era, en què, passades ja les misèries –"la multitud de cadáveres [...] ruina de tantos edificios [...] desolación de tantos campos ni la pérdida de tantos caudales sorbidos por las aguas"– la liberalitat del monarca permet fer tàbula rasa, soterrar el passat i començar de cap i de nou els treballs i els dies. Sols així s'explica l'*incipit* del text: "¡Qué alegría, qué alborozo y júbilo respira ya nuestra ciudad! [...] ¡Qué extraordinario regocijo se asoma en el semblante de los comarcanos!" (p. 3). El nou ordre, aquesta nova era, s'inaugura sota els auspicis de les autoritats civils i religioses que el guien i el fan possible. Així, Pelfort justifica i vindica el paper de l'administració durant la catàstrofe i en els moments posteriors. La *Junta de Socorros*, formada pel bisbe, el governador militar, un regidor, una dignitat de la Seu, un canonge, un superior dels ordes religiosos, dos cavallers, un llaurador, un comerciant i un artesà, escollits pel bisbe i el corregidor (p. 37) conformen el primer graó d'aquest *establishment*, i representen la diversitat i, alhora, la unitat interestamental d'una comunitat esmerçada a superar la crisi. Aquesta comunitat recupera la força vital i les bases econòmiques i socials del seu desenvolupament, gràcies a Carles III, presentat com un pare compassiu que perdona els tributs que se li deuen (p. 16) i nomena els representants adients per a dur a terme la regeneració. Alhora, aquest monarca no és sinó l'eina utilitzada per Déu per a ajudar el poble. Cal agrair i celebrar en un acte públic –el sermó– "el alivio que ha dado a vuestras necesidades, le dais aora particulares gracias por el socorro que os embía por medio de su siervo, nuestro amado monarca" (p. 8).

Els reis esdevenen, així, la imatge terrenal de Déu, i la seva autoritat, "un rayo de Dios" (p. 20). Aquesta antiga noció providencialista de la monarquia, reformulada al segle XVIII per Jacques Benigne Bossuet, era, de fet, la posició acceptada pels Borbons francesos i introduïda a Espanya per Felip V. Col·locades, doncs, les autoritats en el seu lloc pertinent, dins aquesta piràmide de poder beneïda per la divinitat, els oïdors o lectors del sermó, i per extensió, la comunitat sencera, no pot sinó donar les gràcies i treballar per un futur brillant. No falta tampoc l'al·lusió emotiva i localista, com ara la devoció del rei a la relíquia de la Cinta, traslladada a la Cort amb motiu del part de la reina (p. 23-24).

D'altra banda, cal dir que Pelfort presenta no un Déu iracund que exerceix justícia sobre els pecadors, tal i com féu Aparicio –i comprovarem després–, sinó un pare clement, gràcies al qual la inundació no va fer el mal que es podia preveure. Així, el riu, segons l'autor, no va pujar en concordança al volum de pluja caigut; les posteriors aigües embassades no van provocar cap pesta, com calia esperar, i, principalment, el diluvi caigut és un avís de la divinitat per a salvar la nostra vida espiritual. A més a més, cal subratllar que les autoritats, ministres de Déu, han assistit els necessitats amb tota eficàcia. Pelfort fa especial incidència en el *mannâ* aportat pel bisbe (p. 29-30).

Finalment, el sermó respon en tot moment tant al decòrum amb què es tractava aquesta mena de textos com a l'erudició de l'autor, membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i antic catedràtic de filosofia a Cervera. Quant al primer punt, les argumentacions són sustentades, com és previsible, amb citacions de la Bíblia, dels pares de l'Església, Sant Tomàs i també Ciceró. El caràcter erudit del text és palès en els referents a diluvis mitològics, com ara el mite de Deucalió i Pirra, o l'esdevingut en temps del rei Ogiges, en els apunts sobre la història de Tortosa (p. 32-33), i, sobretot, en les "Notas para la extensión de algunos puntos historiales que se insinúan en el sermón" (p. 37-47), en què l'autor, lliure de les cotilles adoctrinadores i religioses del sermó, pot deixar córrer la ploma sobre altres matèries del seu interès: patrologia, geografia, epigrafia, història de Tortosa, etc. Com a apunt bibliogràfic, cal destacar la referència als "Coloquios manuscritos" de Despuig. Aquestes notes foren, no cal dir-ho, afegides al sermó amb motiu de la publicació.

En conclusió, mitjançant el seu sermó, Pelfort vol ajudar a regenerar moralment i anímica la comunitat, abatuda després de la catàstrofe. És per això l'elogi dels pares de la pàtria –magistrats, bisbe, monarca– representants de Déu i garants de la regeneració de la societat, en què tots havien de confiar.

Ben diferent és l'*Exortación a los fieles* del canonge Víctor Aparicio. En primer lloc, cal contextualitzar el sermó, que fou pronunciat la nit del 8 d'octubre, en plena riuada, davant el Sagrament, exposat "para aplacar la cólera divina", és a dir: en un moment de terror i follia col·lectiva. El text bíblic temàtic que encapçala el text i que serà desenvolupat en el decurs del sermó és ja molt significatiu del capteniment de l'autor. Parlem de Mateu 3:7-8: "Progenies viperarum...", o "Cria d'escurçons! Qui us ha ensenyat que us escapareu del judici que s'acosta? Doneu els fruits que demana la conversió". La finalitat queda, doncs, ben palesa: el sermó serà una exegesi i una justificació de la catàstrofe, causada per Déu, segons l'autor, per a castigar la decrepitud moral de la comunitat. Aquest poble culpable serà invocat i matxucat, si em permeteu l'expressió, pel predicador. Així, el text comença amb una violenta exhortació que m'estimo més reproduir literalment que no pas glossar, a fi que puguem copsar la força de les imprecacions:

¡Ah, ciudad ingrata! ¡Ah, pueblo prevaricador! ¡Ah, vezinos rebeldes a vuestro Dios! ¡Ah, christianos indóciles y preocupados! ¡Hasta quando habéis de resistir tan porfiadamente a las voces y llamamientos de un padre amoroso? [...] ¿Queréis acaso que, de un padre amante y tierno se os convierta en juez rígido e inexorable? Queréis, por ventura, que irritado de vuestra enorme ingratitud descargue sobre vosotros el golpe de su ira e indignación, el justo castigo de vuestros pecados? ¿Quánto tiempo que os amonesta y avisa, ya con la voz de sus ministros, que no cesan de clamar, ya con tantas constelaciones, ya con tan continuas y repetidas inundaciones del Ebro? Con qué indiferencia habéis oído la triste catástrofe de la ciudad de Sangüesa, los estragos que han experimentado los pueblos de la ribera? ¿Y es posible que, viendo el ángel exterminador a vuestras puertas, es posible que estos tan infaustos anuncios, que debían inspiraros un temor saludable y conducirnos a los caminos de verdadera justicia y de la ley santa de Dios, no hayan hecho en vuestros corazones la más leve impresión? [...] os habéis entregado tan furiosos como

siempre a todos los vicios y pasiones, a todos los desvaríos del siglo, despreciando los más evidentes monitorios de el cielo y de la divina justicia que os amenazava tanto tiempo. (p. 4)

La immediatesa temporal i espacial de la riuada dóna al sermó un caire d'urgència i de patetisme. La introducció ens presenta un context gairebé desesperat: "¿ahora que el Ebro se va entrando furioso por las calles y casas, arrastrando tras si todo lo que encuentra, que ha arrebatado ya el puente de barcas con todos los que le guardavan, ahora os acordáis de clamar a vuestro Dios para que os mire con ojos de padre y os trate como hijos?" (p. 4-5). La causa de la catàstrofe és, únicament, els pecats i la ingratitude del poble envers Déu, en particular, els balls, saraus, festes nocturnes, i les passions dissolutes i "desahogos [...] a quienes os havéis entregado con tanta satisfacción" (p. 5). Vista la impuresa moral de la comunitat, caldrà que el predicador, tot i que també "pecador ingrato", en presència del Sagrament, davant del qual s'humilien, i amb la intervenció de la Verge de la Cinta, que invoca, els representi per a calmar la còlera divina.

Tot seguit comença el cos del sermó, en què es corrobora la idea que les calamitats públiques són "la venganza divina contra los pecadores y el castigo de los pecados públicos del mundo" (p. 9), com ha quedat enregistrat, per a exemple de tots, a les Sagrades Escripures –caiguda de Jerusalem davant Babilònia, diluvi universal, destrucció de Sodoma i Gomorra, etc. El predicador torna sobre les causes de la degradació moral de la comunitat, i entra en detall a examinar el que ell anomena vicis públics a la ciutat, fet que ens proporciona un interessant apunt sociològic sobre la cultura de l'oci d'aquella societat: balls, bous, saraus, comèdies (p. 13) i, en particular, les festes de l'Aldea –detalladament descrites per Moreira (1934:266-297)– que semblen més animades que no pas devotes: "¿Cómo ahora os salen en cara las fiestas de la Aldea aquella desenfrenada licencia, aquellos desórdenes que allí se cometen impunemente, en lugar de honrar aquella prodigiosa imagen de la Virgen Santísima?" (p. 19-20) . A més d'aquestes diversions desenfrenades, es fa esment també al llibertinatge i la manca d'observança de la llei de Déu, en general, a la manca de fe, a la "falsa prudencia y sabiduría del siglo todo lo arregla" (p. 14). El predicador es lamenta també del costum d'observar "las estrellas, la influencia maligna de los astros" (p. 19), referint-se, potser, a les supersticions astrològiques.

En definitiva, l'única sortida oberta és un profund penediment i oferir fruits de penitència: humiliar-se davant la divinitat i implorar misericòrdia (p. 21). El sermó es tanca in *medias res*, amb el riu de pujada, tot invocant de nou la Cinta, i amb un record a la gent aïllada en els masos del terme: "tened también misericordia, Señor, de tantos pobrecitos como estarán ahora en los campos, entre indecibles angustias, y tal vez luchando con las aguas y con la misma muerte" (p. 23).

3.4 Literatura reformista

Considerem, en aquest apartat, aquells textos destinats a millorar els mecanismes de control sobre la natura, en particular, sobre els estralls provocats per les riuades. En realitat, i malauradament, aquest supòsit tan sols l'acompleix, l'obra de Mariano García de Zamora intitulada *Riada de Tortosa, del día 8 de octubre del año de 1787*, la primera part de la qual (p. 1-14) conté una anàlisi detallada crítica dels fets esdevinguts, amb les mancances i particularitats observades, i també amb una bateria de solucions o propostes per a evitar futures catàstrofes. Es tracta d'un text de marcada tendència il·lustrada, intervencionista, en el sentit que vol aplicar el saber i la ciència –la racionalitat, en una paraula–, de cara a evitar els estralls de la natura, i com a corol·lari, millorar la realitat econòmica i social de la comunitat. Podríem, per tant, incloure el text de Zamora en el gènere de l'assaig, tan estimat pels il·lustrats.

El plantejament de l'autor, en els paràgrafs introductoris, deixa ben clares aquestes premisses ideològiques que marquen la trajectòria i la finalitat del discurs. Així, Zamora comparant els efectes negatius dels terratrèmols amb les inundacions, conclou que, mentre que els primers no poden ser evitats, les segones "pueden precaverse en todo, o en parte, con remedios anticipados, y baxo leyes y reglas constantes que sirvan en semejantes ocasiones en los años y siglos venideros" (f. 3). A continuació, repassa les condicions naturals, socials i econòmiques del territori, i observa amb estranyesa la decadència de la societat tortosina durant els darrers segles –l'observació és, recordem, de 1787. Per a l'autor, la principal causa de la feblesa econòmica de la nostra societat, juntament amb les guerres, són les riades. Segons les seves dades, a la riada del 1787 es van perdre 21 milions de rals a Tortosa i 18 als pobles de la comarca, la qual cosa suposa arruïnar en un sol dia les millores i els progressos treballats durant mig segle.

En conseqüència, cal reflexionar sobre les causes i les omissions notades en la darrera riada a fi de corregir els errors. Zamora divideix les reformes a fer en dos grans apartats: el primer conté les mancances més importants i estructurals, que haurien de ser esmenades amb l'ajut del Govern de l'estat, mentre que les segones serien assumibles pel mateix Ajuntament de la ciutat.

Quant a les primeres, Zamora observa que:

-La decrepitud del perímetre emmurallat el fa inútil com a protecció de les inundacions, tal i com s'observa, amb èxit, a Sevilla.

-El barranc del Rastre, que inunda la ciutat en cada episodi d'aiguats, és un greu problema en cas de riada, atès que, anant el riu ple, no hi pot desguassar. Caldria desviar el barranc, en la part alta, cap al barranc del Célio, a Remolins.

-Cal netejar les lleres del riu i dels barrancs de runes i enderrocs que deturen el curs de les aigües i empitjoren les inundacions.

-Els materials emprats en la construcció de cases, "lodo y piedra, con una ligera capa de argamasa", no s'adeqüen a les característiques inundables de la ciutat. Cal prohibir la construcció de terra i pedra, i també regular l'altura dels edificis de nova planta.

-A fi de socórrer la població dels ravals de la Creu i Sant Vicent, a la riba dreta, s'hauria de fer un camí elevat de salva-aigües fins a Roquetes, raval situat ja a més altura.

-Cal trobar una altra ubicació per a la presó, situada al lloc més inundable de la ciutat.

A aquests arbitris, més difícils i costosos, l'autor hi afegeix un decàleg de regles destinades a racionalitzar i optimitzar el recursos locals sense més despesa que la d'aplicar el sentit comú:

I. Convocatòria de patrons de barques quan el riu arribi al nivell de la plaça de la Ribera.

II. En el moment en què el riu comenci a entrar a la ciutat, convocar prohoms i representants dels estaments per a prevenir tripulants de les barques de salvament.

III. Dividir la ciutat en districtes amb les seves barques corresponents. Cal tenir especial cura a destinar immediatament quatre barques als ravals de la Creu i de Sant Vicent, al marge dret.

IV. Cas que el pont de barques s'elevi molt del mig, senyal que amenaça de partir-se, cal facilitar dues barques al cap del pont per a salvar els ponters.

V. Quan el riu cobreixi el passeig de la Ribera, s'han d'enviar quatre barques a socórrer l'horta de Caputxins i la de Soldevila, així com, al marge dret, tota l'horta fins a Amposta.

VI. Caldrà tan sols enviar dues barques, respectivament, a les hortes de Remolins i Jesús, que aniran fins a les torres de Navarro, al marge esquerre –actualment desapareguda–, i del Prior, al marge dret.

VII. Les barques restants es repartiran proporcionalment pel clos urbà, especialment als barris més febles, com ara Remolins i Sant Jaume, així com al carrer del Pont i la plaça Major –plaça de les Cols– fàcilment inundables.

VIII. Tot i que el nivell de les aigües baixi, les embarcacions hauran d'estar vigilants fins al punt que no puguin flotar, no tant pel perill d'ofegats, sinó per la gent aïllada als immobles i, també, en prevenció d'assalts i pillatge.

IX. Un cop comencin a baixar les aigües, caldrà posar guàrdies a les entrades de la ciutat, i també als límits de les zones encara impracticables a causa del llot i del fang restants.

X. D'Amposta en avall, punt en què la ribera es fa ampla, les aigües no assoleixen grans alçades. Amb tot, és necessari enviar embarcacions amb vitualles per a socórrer els masos que poden restar aïllats diversos dies.

Podem agrupar les observacions de García de Zamora en tres grans blocs: el primer dedicat a la prevenció i disposició d'homes i material en tenir les primeres notícies d'una futura riuada; el segon, al socors de les víctimes i el darrer, a la seguretat pública.

Ens trobem, doncs, amb un text tècnic, assagístic, amb una finalitat clarament pràctica, lluny de les truculències narratives de les relacions de successos o

de les admonicions adoctrinadores i catastrofistes. Una llum il·lustrada entre les morboses relacions de successos providencialistes i barroques. Aquesta manca d'urgència periodística justifica que l'opuscle fos publicat el 1804, atès que, com el mateix García de Zamora fa palès: "si alguno preguntare por qué no se publicó entonces, se podrá responder que porque se publicaron otros; y si insistiere por qué se publica ahora, se dirá que en los pueblos expuestos a cada momento a su ruina, debía haber imitadores de Jeremías, que sin cesar les avisen del peligro" (p. 14). L'autor, per tant, entén l'obra com una advertència a les futures generacions, atesa la recurrència de les riuades. Val a dir que García de Zamora coneixia perfectament la matèria de què tractava, en funció del seu càrrec de secretari de la *Junta de Socorros* formada arran de la riuada del 1787.

Malgrat el caràcter racionalista del text, cal dir que, curiosament, fou publicat ensems amb un aconseguit romanç, del qual ja hem fet esment, que no s'està de presentar els esdeveniments més patètics, truculents i fins i tot mòrbids, per tal de commoure el lector. Tot, això sí, amb un gran domini retòric i dels temps de la narració. Potser l'autor entenia que una descripció ben acolorida de la realitat, igualment versemblant, era un recurs necessari a l'hora de gravar les seves advertències en la ment del lector, tal i com avui dia es fa en les campanyes sobre accidents de tràfic, per no parlar del recurs gràfic sanguinolent en els reportatges sobre guerres o terrorisme. Potser també que el gènere fou entès com un exercici poètic, amb antecedents clàssics que el prestigiaven i el distingien de la caterva de textos sensacionalistes de les redaccions.

4. Conclusions

La gran quantitat de literatura sobre les riuades generada a la ciutat de Tortosa no es pot entendre sense el referent real d'un fenomen que sacsejava aquesta societat amb una recurrència fidel. La magnitud que algunes d'aquestes riuades van assolir fou enregistrada per a la posteritat pels que les van patir, ja fos mitjançant fites epigràfiques, o textos literaris. Amb l'arribada de la impremta, i, sobretot, amb l'aparició de les anomenades *relacions de successos*, ja al segle XVII, veiem popularitzar-se a la ciutat un subgènere literari sobre les inundacions, que, si bé no podem qualificar com a genuí de la zona –té contrastats antecedents clàssics i, a l'Edat Moderna, és un corrent estès

arreu d'Europa– assoleix un notable gruix de produccions. El gènere continuarà ben viu fins entrat el segle XX. L'aparició de la premsa i del periodisme pròpiament dit va restar transcendència a les relacions de successos com a principal font per a conèixer la realitat. Així mateix, el desenvolupament de la xarxa d'embassaments a l'Ebre i als seus afluents durant el segle XX eliminarà el referent real, les riuades, que donava peu a la representació literària. Cal oblidar per sempre més el fenomen i les seves descripcions, record d'un altre món, ja passat? El folklore popular ha formulat també una dita per a recordar: "A la vora del riu no hi faces lo niu, i si te'l fas, no el folgaràs".

Bibliografia

- Abril 1925: Joan Abril i Guanyabéns (ed.). *Reflecciones sobre los diálogos de Despuig*. Tortosa: Estampa de Joseph L. Foguet.
- Aguilar 1981-1995: Francisco Aguilar. *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII*. Madrid: CSIC. 8 vol.
- Bayerri 1933-1960: Enrique Bayerri. *Historia de Tortosa y su comarca*. Tortosa: Imprenta de Algueró y Baiges. 8 vols.
- Curto 2005: Albert Curto. "Les riuades com a referents socials". *V Jornada d'etnologia de les Terres de l'Ebre*. [En premsa]
- Duran 1981: Eulàlia Duran (ed.) *Los Col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Ettinghausen 1995: Henry Ettinghausen. *Noticias del siglo XVII: relaciones españolas de sucesos naturales y sobrenaturales*. Barcelona: Puvill Libros, S. SA.
- Ettinghausen 2004: Henry Ettinghausen. "Los cuatro elementos y sus estragos en las relaciones de sucesos del siglo XVII". Dins: J. P. Étienvre (ed.). *Les quatre éléments dans les littératures d'Espagne (XVIe et XVIIe siècles)*. Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, p. 337-349.
- Ijsewijn; Sacré 1998: Jozef Ijsewijn; Dirk Sacré. *Companion to neo-Latin studies. Part II: Literary, linguistic, philological and editorial questions*. Leuven: Leuven University Press.
- López Vidriero 1994-1995: Maria Luisa López Vidriero (dir.) *Catálogo de la Real Biblioteca. Manuscritos*. Madrid: Patrimonio Nacional. 6 vol.
- Macip 1640: Miquel Macip. *Notas antiguas de esta catedral*. Ms. (Arxiu de la Catedral de Tortosa).
- Marrast 1987: Robert Marrast (ed.). *El estudiante de Salamanca. El diablo mundo*. Madrid: Clásicos Castellanos.
- Martorell 1997: Francisco Martorell. *Historia de la antigua Hibera*. Tortosa:
- Massip 1968: Jesús Massip. "Les riades". A: *La Voz del Bajo Ebro* [Tortosa] 559 (17.05.1968), p. 10.
- Mestre 1918: Francesc Mestre i Noé. "Don Josep F. Vèrgez i Peira". *La Zuda* [Tortosa] 65, p. 101-108.

- Mestre 1934: Francesc Mestre i Noé. *La Renaixença de Catalunya i'ls periodistes i literats tortosins del Renaixement*. Sabadell: Impremta de Joan Sallent.
- Miravall 1978: Ramon Miravall (ed.). *Reflexions sobre els "Col·loquis" de Despuig amb textos addicionals de Pere Gil de Federich*. Tortosa-València: Edicions Tortosa.
- Miravall 1997: Ramon Miravall. *Flagells naturals sobre Tortosa*. Barcelona: Columna-Tresmall.
- Morales 1997: Enrique Morales Lara. "Tópicos no tan tópicos en el *De Tormis inundatione* de Antonio Jiménez". Dins: *Humanismo y pervivencia del mundo clásico. Homenaje al profesor Luis Gil*, vol. II. 3. Cádiz: Ayuntamiento de Alcañiz, p. 1253-1260.
- Moreira 1934: Joan Moreira. *Del folklore tortosí*. Tortosa: Impremta Querol.
- Querol Coll 1999: Enric Querol Coll. *Tortosa, república literària. Catàleg biobibliogràfic d'escriptors i obres anònimes*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Rossich 2004: Albert Rossich. "Les faules mitològiques burlesques als segles XVII-XVIII". Dins: Friedlein, Roger; Neumeister, Sebastian (ed). *Vestigia fabularum. La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre l'edat mitjana i l'edat moderna*. Barcelona: Curials Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Rovira 1997: Salvador-J. Rovira. *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Rovira 1999: Salvador-J. Rovira. *Els nobles de Tortosa (segle XVIII)*. Tortosa: Centre d'Estudis Francesc Martorell.
- Toldrà 2003: Maria Toldrà. "La producció literària del tortosí Francesc Vicent, prior de Tarragona i diputat del General (m. 1523)". *Recerca [Tortosa]* 7, p. 265-302.
- Vergés Pauli 1909: Ramon Vergés Pauli. *Espurnes de la llar*. Tortosa: Impremta Querol.
- Vérgez 1915: Josep F. Vérgez. "Un episodi de la riada. 20 d'octubre de 1866". *La Zuda [Tortosa]* 27, p. 94-95.

